

1. FÂTİHA SÛRESİ

M E K K İ , 6 Â Y E T

§

Ba'zı âlimlerce 6 âyet, ba'zılarınca “besmele” ile birlikte, ba'zılarınca ise “besmele” hâric 7 âyet olarak kabûl edilen ve ilk inen vahylerden biri olan, hattâ “indirilen ilk vahy-sûre” olduğuna dâir görüşler ve rivâyetler bulunan –*Ummu'l-Qur'ân, Ummu'l-Kitâb, Fâtihatul-Kitâb, Sûretu'l-Hamd, Esâsu'l-Qur'ân, es-Salât, Sûre-i Du'â, Sûre-i Şükr, Sûre-i Şifâ* gibi isimlerle de anılan– Fâtiha sûresi, Kur'ân'daki temel prensipleri-ilkeleri öz olarak ihtivâ etmektedir. Şöyle ki:

- Allâh'ın vahdâniyyetini [biricikliğini/eşsizliğini ve tek ilâh olduğunı], zâtı ve vasıfları bakımından her türlü hamde müstahakk/lâyık olduğunı, kâinâtın yaratıcısı ve idâme ettiricisi bulunduğunı, rahmetinin bolluk ve sürekliliğini, tek ilâh olduğunı ve O'ndan başka ilâh bulunmadığını; rubûbiyyet ve ulûhiyyette tekliliğini, o nedenle de ibâdet ve isti'ânenin O'na tahsis edilmesi gerektiğini; ölümden sonra dirilişi, hesâbı, mükâfât ve cezâyı ikrâr:
- Allâh'ın tek ilâh olduğunı ikrâr [*âlemlerin rabbî*];
- Allâh'ın –zâtı ve vasıfları ile– her türlü hamde [sevgi ve ta'zîm ile senâya] lââyık olduğunı ikrâr [*sâdece Allâh her hâlükârda hamde lââyıktır*];
- Rahmetinin bolluk ve sürekliliğini ikrâr [*O rahmândır/rahmeti bol olandır, o rahîmdir/rahmeti dâimî-süreklî olandır*];
- Âhret gününü; ölümden sonra dirilişi, hesâbı, iyi-kötü yapılan işlerin karşılığının [mükâfât veyâ cezâsının] verileceği günü ikrâr [*dîn gününün mâliki/sâhibi-hükmrânı*];
- İbâdetin yalnızca Allâh'a tahsis edilmesi gerektiğini ikrâr [*sâdece ama sâdece Sana ibâdet ederiz*];
- Allâh'ın sınırsız kudretini, dolayısıyla da yardımın yalnızca O'ndan istenmesi gerektiğini ikrâr [*sâdece ama sâdece Sana isti'âne ederiz*];
- Resûlleri-nebîleri ve onlara indirilen kitâbları ikrâr –zîrâ, Allâh'ın murâd ettiği sırât-ı mustakîm, nebîlerin-resûllerin sı-

râtıdır/yoludur–; [Bizi dosdoğru yola, kendilerine ni'met (ya'nî, nübüvvet ve risâletle hidâyet ni'meti) verdiklerinin yoluna hidâyet eyle].

§

Bİ'SMİ'LLÂHİ'R-RAHMÂNİ'R-RAHÎM¹

1-3. (Deyin ki:² “Her türlü) hamd³ [sevgi ve ta'zîm içerisinde senâ], (–yalnızca ve dâimâ) o rabbi'l-âlemîn⁴ [göklerin, yerin ve o iki-

¹ Mâlik'e ve Mâlikîlere, Evzâî'ye, Medîne, Basra, Şam kırâ'at imâmlarına ve fakîhlerine, Ebû Hanîfe ile eski Hanefîlere göre, sûre başlarındaki *besmeleler* [113 besmele], Kur'ân'dan ya da sûrelerden birer âyet değildir; yalnızca sûrelerin arasını ayırmak için ve teberrüken yazılmıştır (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I/16; Zemahşerî, *Keşşâf*; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu Aql's-Selîm*; Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Qur'ân*; Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*; Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*; Kurtubî, *el-Câmi*; İbn Teymiyye, *el-Mecmû*; M. Abdullâh Dıraz, *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*), ki bizce de tercihe şâyân olan görüş bu olduğundan, –*besmele*'yi dışarda tutarak– Fâtiha sûresi'ni 6 âyet olarak numaralandırdık. Çünkü Kur'ân, mütevâtiren nakledilmiştir; sûre başlarındaki *besmeleler*'in Kur'ân'dan veyâ başında bulunduğu sûre'den olduğu iddiâsı ise, hem âhâd haberlere dayanmakta, hem de birçok kimse tarafından reddedilmektedir. Bu da, onların mütevâtir olmadığını, dolayısıyla Kur'ân'dan da olamayacağını gösterir. Ayrıca; Resûlullâh'ın (s.a), Ebû Bekr'in, Ömer ve Osmân'ın (r.a) da namaza tekbîr'in ardından –*besmele* okumaksızın– doğrudan *el-hamdu li'llâhi rabbi'l-âlemîn* ile başladıkları husûsunda –sûre başlarındaki *besmeleler*'in sûrelerden bir âyet ya da her sûrenin başında müstakil bir âyet olduğunu iddiâ edenlerce i'tibâr edilen kitâblarda– rivâyetler de mevcûddur; şöyle ki:

- Resûlullâh'ın, Ebû Bekr'in, Ömer ve Osmân'ın arkasında namaz kıldım, bunların hiç biri *bi'smi'llâhi'r-râhmâni'r-rahîm*'i âşikâre okumadı (Ahmed ibn Hanbel, *Müsned*; Müslim, *Sahîh*; Nesâî, *Sünen*).
- Resûlullâh namaza, tekbîrden sonra *Fâtiha* ile başladı (Müslim, *Sahîh*).
- Resûlullâh'ın, Ebû Bekr'in, Ömer ve Osmân'ın arkasında namaz kıldım, namaza, *el-hamdu li'llâhi rabbi'l-âlemîn* ile başladılar (Buhârî, *Sahîh*; Müslim, *Sahîh*).

si arasındakilerin; doğunun, batının ve o ikisi arasındakilerin rabbi], o rahmân⁵ [rahmeti/lutf u ihsânı bol], rahîm⁵ [rahmeti/

- Kirâ'atin başında ve sonunda *besmele* okumazlardı (Müslim, *Sahih*).

Elmalılı, *besmele*'nin muhtemel 8 farklı tercümesini zikrettikten sonra, hepsinin de yetersiz olduğunu, hele hele *Esirgeyici* [*kıskanç-cimri*], *bağışlayıcı Tanrı* *adıyla* şeklindeki tercümesinin münker olup muvahhidi müşrik yapacağını ifade etmiş, tercüme edilmeden aslının söylenmesinin, mefhûmunun da izâh ve tefsîr yoluyla tasavvur ve mütâla'a edilmesinin zarûrî olduğunu belirtmiş (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I/40-41), bununla birlikte Neml/30'daki *besmele*'yi [*bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm*'i], *Rahmân*, *rahîm Allâh'ın ismiyle* şeklinde tercüme etmiştir.

- 2 *el-Hamdu li'llâh* [*hamdin tümüne yalnızca Allâh lâyıktır/her türlü hamd Allâh'ın hakkıdır*], inşâ değil, haber cümlesidir. Bununla murâd da, hamd ile emir ve Kendisine hamedilmesi için bir ta'lîm olup –*ıyyâke na'budu ve ıyyâke nesta'in* ibâresinin de delâlet ettiği üzere– *el-hamdu li'llâh* ibâresinin başındaki *qûlû* [*deyin*] emri hafzedilmiştir. Dolayısıyla *ıyyâke na'budu ve ıyyâke nesta'in* ibâresi, “*Sâdece ama sâdece Sana ibâdet ederiz ve sâdece ama sâdece Sana isti'âne ederiz*” *deyin* demek olduğu gibi, *el-hamdu li'llâh* lafzı da böyledir. Nitekim, Ra'd/23-24'te de *yeqûlûne* [*derler*] lafzı hafzedilmiştir, ki bu tür hazflar Kur'ân'da çoktur (Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*; Ebû Bekr ibnu'l-'Arabî, *Ahkâmü'l-Qur'ân*; Kâdî Abdu'l-Cebbâr, *Tenzîhu'l-Qur'ân*; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Qur'âni'l-Azîm*; Se'âlibî, *el-Cevâhir*; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*).

Bizi sırât-ı mustakîm'e [*dosdoğru yola*] *hidâyet et* cümlesinde, *hidâyet* için du'â etmeleri istenmiştir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi'l-Luğâ*).

- 3 Elmalılı'nın ifâdesiyle: *Hamd* kelimesinin Türkçe'de anlamdaşı yoktur. Dilimizdeki *övmek* kelimesi, *medh* ve *senâ*'nın karşılığıdır. *Medh* ise, canlıya-cansıza, hakk edene-etmeyene, menfa'at ve korku sâikiyle, sahte ve yalan olabilirken, *hamd* ve *şükr* ise dâimâ vâkı'ya mutâbık bir hakikat ifâde eder (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I/56-57).

Ayrıca *hamd*'de, –*medh*'te [övgü'de] olmayan– “ta'zîm, yüceltmek ve muhabbet” ma'nâsı da vardır. *Hamd* ile *şükr* arasında da fark bulunmaktadır; şöyle ki: *Hamd*, hem sana hem de başkasına ulaşan ni'met için yapılır; *şükr* ise, sâdece sana ulaşan ni'met için yapılır. *Hamd* ile *şükr* birbirine yakın olmakla berâber, *hamd* daha umûmîdir. Zîrâ, bir kimseye zâtî sıfatları için de, ihsânları için de hamedilir; fakat zâtî sıfatları için şük-

lutf u ihsânı sürekli), o dîn gününün⁶ [herkesin dirilitilip hesâba çekilerek yapıp ettiklerinin karşılığının verileceği vaktin: hesâb

redilmez, ya'nî bir şahsa, ilmi ve kudreti sebebiyle şükredilmezken; bunlardan dolayı hamdedilir (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*; Fâdil Sâlih es-Sâ-marrâî, *Lemesâtun Beyâniyyetun fî Nusûsin mine't-Tenzîl*).

Ebû Hilâl el-Askerî'nin ifâdesiyle *şükkr*, "ni'met sâhibini yüceltmek amacıyla onun verdiği ni'meti i'tirâf"tır; *hamd* ise, "söz konusu ni'met sâhibini yüceltmek amacıyla onu güzel sözle zikretmek" olup, ni'mete karşılık olabileceği gibi, ni'met karşılığı olmaksızın da olabilir. *Şükkr* ise, ancak ni'mete karşılık olabilir. İnsânın yaptığı birtakım güzel işler sebebi ile kendisine hamdetmesi câizdir; ancak kendisine şükretmesi câiz değildir. Çünkü *şükkr*, borcu ödemek mesâbesindedir ve insânın kendi kendisine borçlu olması câiz değildir. Bu nedenle *şükkr*; ni'met gereği, *hamd* ise hikmet gereği yapılır. *Hamd*'in naqîzi/çelişigi, sâdece bir kötülüğe karşı yapılan *zemm*'dir [yermek, kötölemek'tir]. *Şâkir* [şükreden], "verdiği ni'met sebebi ile ni'meti verenin hakkını yüceltmek amacıyla zikreden kişi"dir. *Şükkr*'ün aslı, "güzel bir hâlin ızhâr edilmesi/ortaya konulması"dır. Bundan dolayı az yemle semiren hayvân için *dâbbetun şekûr*, hayvânın memesi (süt ile) dolduğunda *eşkere'd-dâr'u* [memeleri doldu] ve yağmur yüklü bulut için *eşkeretu's-sehâbetu* [bulut yağmur yüklendi] ifâdeleri kullanılır. İşte bu asıl anlamına göre *şükkr*, "ni'met verenin hakkını ödemek üzere verdiği ni'metin hakkını açıkça ortaya koymak"tır. Nitekim *küfr* de, "ni'met verenin hakkını yalanlamak üzere ni'metin üstünü örtmek"tir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fî'l-Luğâ*).

4 Burada *âlemîn*, "Allâh dışındaki herşey"dir (Mâturîdî, *Te'vîlâtü'l-Qur'ân*; Nîsâbûrî, *Bâhiru'l-Burhân*; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*); ya'nî, "mahlûkât"tır (Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Qur'ân*). Nitekim Fir'avn'ın, *Rabbu'l-âlemîn de kimdir?* (Şu'arâ/23) sorusuna; Mûsâ (a.s), *Semâvâtın, arzın ve o ikisi arasındakilerin rabbi* (Şu'arâ/24); *Doğunun, batının ve o ikisi arasındakilerin rabbi* (Şu'arâ/28) diye cevâb vermiştir.

5 Muhammed Abduh, "*rahmân*'ın 'büyük ni'metler ihsân eden', *rahîm*'in ise 'dakik ni'metler veren' olduğu" veyâ "*rahmân-rahîm* vasıflarının aynı anlama gelip birinin diğerini te'kid için zikredildiği" yâhûd "*rahmân*'ın mü'min-kâfir herkese in'âmında bulunduğu, *rahîm*'in ise yalnızca mü'minlere in'âm ettiği" şeklindeki delilsiz iddiâlara ve keyfi tahsislere dikkat çekerek bu vasıfları şöyle izâh eder:

Rahmân ve *rahîm* kelimeleri, *rahmet* kökünden türemiştir. *Rah-*

ve karşılık gününün] mâliki [sâhibi-hükmrânı]– Allâh'ın” (hakkıdır).

mân'in, “büyük ni'metler ihsân eden”; *rahîm*'in ise, “dakîk ni'metler veren” olduğu; *rahmân*'in, “kâfirler de dâhil herkesi kapsayan ni'metler veren”; *rahîm*'in ise, “özel olarak mü'minlere ni'metler ihsân eden” olduğu iddiâları, kelime yapısındaki ziyâdeliğin ma'nâdaki ziyâdeliğe delâlet ettiğinden hareketle luğatte tahakkümdür. Hâlbuki, ziyâdelik, mutlak olarak vasfın ziyâdeliğine delâlet eder. Dolayısıyla *rahmân* sıfatı, –ister büyük, ister dakîk olsun– “Allâh'ın lutfettiği ni'metin/ihsânın çokluğuna/bolluğuna” delâlet eder. *Rahmân*'in, genel olarak “ihsânda bulunan” ma'nâsında olduğunu söyleyenler, doğruya yaklaşmakla birlikte, *rahîm*'in medlûlünü mü'minlere tahsîs etmekle hata' etmişlerdir. Hakîkatte fa'lân kalıbı, kendisinde mübâlağa ma'nâsı bulunan fi'lî bir vafa delâlet eder ve ârizî vasıflar için kullanılır. Fa'îl kalıbı ise, insânlardaki ahlâk/tabî'at-karakter-seciye gibi sâbit ma'nâlara/vasıflara delâlet eder; *'alîm*, *hakîm*, *halîm* ve *cemîl* sıfatlarında olduğu gibi. Buna göre *rahmân* lafzı, “bi'l-fi'l kendisinden rahmet eserleri sâdır olan”a delâlet eder, ki bu da, “ni'met ve ihsânı bol bol vermek”tir. *Rahîm* lafzı ise, bu “rahmet ve ihsânın menşesine ve bunların sâbit ve vâcib vasıflardan olduğu”na delâlet eder. Öyleyse, bu iki vasıftan her biri diğerinden müstağnî olmadığı gibi, ikincisi birincisini te'kid için de değildir. Bir 'Arab, Allâh'ın *rahmân* vasfını işittiği zamân, O'nun bol ni'metler verdiğini anlar ve fakat bundan, *rahmet*'in Allâh'ın vâcib ve dâimî sıfatlarından olduğunu düşünmez –çünkü fi'l, çok olsa da sürekli ve zarûrî bir sıfatın eseri değilse, ba'-zan kesilebilir–; *rahîm* lafzını işittiğinde ise, Allâh'ın sâbit bir sıfatı olduğunu, bu sıfatın eserinin de rahmet olduğunu anlar. Dolayısıyla, *rahmân*'dan sonra *rahîm*'in zikredilmesi, medlûl'den sonra delîlin zikredilmesi gibidir (Muhammed Abduh, *Fâtîha ve Amme Cüz'ü Tefsîri*; Reşîd Rızâ, *el-Menâr*).

Fâdil Sâlih es-Sâmarrâî de, aynı husûslara dikkat çekerek *rahmân-rahîm* sıfatları/vasıfları hakkında şu îzâhı yapar:

Rahmân, *rahmet*'ten fa'lân, *rahîm* ise ondan fe'îlun veznindedir. Fa'lân sîğası, “hudûs” ve “teceddüd”e delâlet eder. *Atşân* [çok susuz], *cev'ân* [çok aç], *ğadbân* [çok ğadablı/çok kızgın-öfkeli] kelimeleri de bu sîğadan olup –“subût”a [sâbitliğe/sürekliliğe] değil– bu vasıfla dolup taşmaya delâlet ederler. Nitekim, *Tefsîru'l-Qayyim*'de de, ğadab/

4-6. (Yine deyin ki:⁷) “Sâde(ce ve sâdece) Sana ederiz kulluğu,⁸ ibâdeti⁹ ve sâde(ce ve sâdece) Senden dileriz avni-inâyeti¹⁰ [isti-

kızgınlık-öfke ile dolu olunması hâlinde ‘Arabların *ğadbân* [çok ğadablı/çok kızgın-öfkeli] ve benzer şekilde ilgili vasıflarla dolu olunması hâlinde *nedmân* [çok nâdim/pişmân], *hayrân* [çok şaşkın], *sekrân* [çok sarhoş] ve *lehfân* [çok hayflanan] dedikleri kaydıdır. Fe’ülün kalıbı ise, –*tavîl* [uzun], *cemîl* [güzel] ve *qabîh* [çirkin] sıfatlarında olduğu gibi– sıfatta “subût” a [sâbitliğe/sürekliliğe] veyâ –*hatîb*, *belîğ* ve *kerîm* sıfatlarında olduğu gibi– “bir vasfın subût’a yakın hâle gelmesi”ne delâlet eder. *Rahmân-rahîm* vasıflarının bir araya getirilmesi, bunların hem sâbit [sürekli] olduğuna, hem de teceddüd’e [yenilendiğine] delâlet etmesi içindir. Eğer Allâh Kendisini, sâdece *rahîm* olarak tavsîf etseydi, bu vasfın Kendisinde sâbit olduğu, fakat O’nun rahmet etmediği bir zamânın da bulunabileceği zannedilebilirdi; *kerîm* ve *hatîb* sıfatlarında olduğu gibi. Eğer O Kendisini, sâdece *rahmân* olarak tavsîf etseydi, o zamân da bu vasfın O’nda sâbit [sürekli] olmadığı zannedilebilirdi; *ğadbân* [çok ğadablı/çok kızgın-öfkeli] ve *’atşân* [çok susuz] sıfatlarında olduğu gibi. Zirâ, ğadabın/öfkenin dinmesi ve susuzluğun geçmesi sebebiyle bu vasıflar değişebilir. Dolayısıyla, *rahmet* vasfının hem sâbit [sürekli] olduğuna, hem de yenilendiğine delâlet etmesi için bu iki vasfı [*rahmân-rahîm* vasıflarını] bir araya getirdi. Bu vasıflardan herhangi biri, ikisinin bir arada ifâde ettiği ma’nâyı ifâde edemez (Sâmarrâî, *Lemesât*).

6 *Dîn* kelimesi, luğatte “cezâ” [karşılık], “hesâb”, “qadâ”, “tâ’at”, “hudû”, “zûll”, “âdet”, şe’n/durum, “hâl”, “kahr”, “ğalebe”, “isti’lâ”, “sultân”, “mülk”, hükm, “tedbîr” ma’nâlarına gelir (Mâturîdî, *Te’vilâtu’l-Qur’ân*; Râğıb, *Müfredât*; Cevherî, *es-Sihâh*; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*; İbn Teymiyye, *el-Mecmû*).

Ebû Hilâl el-Askerî’nin ifâdesiyle *dîn* kelimesinin aslının “tâ’at” olması da, nefsin alışıp âdet edinmesi sebebiyle “tâ’at”e de *dîn* denildiğinden “âdet” olması da câizdir. *Dîn*, mutlak olarak kullanıldığında, “karşılığında sevâb olan genel tâ’at” anlamına gelir; *Allâh indinde dîn, elbette islâmdır* (Âl-i ‘İmrân/9) âyetinde olduğu gibi. Mukayyed olarak getirilmesi durumunda ise, delâleti değişir. Anlam yakınlığı nedeni ile ba’zı durumlarda *dîn* ve *millet* kelimeleri birbiri yerine kullanılabilirse de *dîn* kelimesi *millet* kelimesinden farklıdır. Zirâ *millet*, “şerî’atin bütünü”ne, *dîn* ise “şerî’at mensûblarının her birinin sâhib oldukları şey”e verilen ism-

‘âneyi: yardımı-desteği] yâ rabb!¹¹ Hidâyet eyle¹² bizi doğru yola;¹³ o kendilerine in‘âm ettiğin¹⁴ [hidâyet ni‘meti verdiği/

dir. Çünkü *millet*, “Allâh’ı ikrâr etmekle birlikte şerî‘atlerin ismi”dir. *Dîn* ise, “bünyesinde şerî‘atler barındırmasa bile, insânın benimsediği ve Allâh’a yaklaştırdığına i‘tikâd ettiği şey”dir; şirk ehlinin dîni gibi (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi’l-Luğa*). *Şerî‘at*’ın sözlükteki asıl anlamı ise, “su kaynağına ulaştıran yol”dur. *Dînler*, sevâb kazanılacak yerler ve kulları menfa‘atlerine ulaştıran yollar olduğundan *şerî‘atler* diye isimlendirilmiştir. Bu durumda dînler suya, özellikle de tatlı ve kandıran suya ulaştıran pınar yollarına benzetilmiş oluyor (Şerîf er-Radî, *Mecâzâtî'l-Qur‘ân*).

Yevmi'd-dîn [dîn'in günü] ise, “ma‘lûm/belli cezâ/karşılık günü”dür (Zemahşerî, *Keşşâf*). Fakat, Elmalılı Hamdi Yazır’ın da ifade ettiği üzere *cezâ* kelimesi, –Türkçe’de kullanıldığı gibi– yalnızca “eziyet ve azâb” anlamına gelmeyip, “yapılan iyi veyâ kötü işin acı veyâ tatlı karşılığını vermek” ma’nâsına masdardır. Bu bakımdan *yevmi'd-dîn [dîn'in günü]*, “her işin karşılığının verileceği, mükâfât veyâ azâbın tevzî edileceği [dağıtılacağı] vakit” demektir. *Dîn* kelimesinin, doğrudan doğruya “kıyâmet” ma’nâsı yoktur. Bu gün, kıyâmet gününün son ânıdır ve bu sûretle *dîn günü*, kıyâmet’e işârettir (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur‘ân Dili*, I/81-83, 91; Mâturîdî, *Te’vilâtu'l-Qur‘ân*).

Zâriyât/12-13, Vâkı‘a/51-56, Me‘âric/26, Müddessir/46, İnfîtâr/17-19, Mutaffîfîn/10-13 âyetlerinden de anlaşılacağı üzere *yevmi'd-dîn [dîn'in günü]*, “ölümden sonra insânların diriltip hesâba çekilerek dünyâda yapıp ettiklerinin karşılığının [‘ıqâb-azâb/cehennem ya da mükâfât/cennet] verileceği vakit”tir. Krş. *Ve (ey insân) o dîn [hesâb ve karşılık] gününün ne olduğunu sana idrâk ettiren/bildiren nedir? Sonra (ey insân) o dîn [hesâb ve karşılık] gününün ne olduğunu sana idrâk ettiren nedir? O gün ki; kimse kimse için bir şeye mâlik olmaz-olamaz, emr [buyruk/yetki-hüküm] o gün yalnızca Allâh’ındır* (İnfîtâr/17-19).

7 *Yalnızca ama yalnızca Sana ibâdet ederiz ve yalnızca ama yalnızca Sana isti‘âne ederiz...* buyurulmuş, ki “böyle deyin” ma’nâsını ifade ettiği hâlde, ifâdenin belâğati bunu açıkca zikretmeye gerek bırakmamıştır (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur‘ân Dili*, I/95; Mâturîdî, *Te’vilâtu'l-Qur‘ân*). *Bizi sı-rât-ı mustakîm’e [dosdoğru yola] hidâyet et* cümlesinde “hidâyet”, hidâyete erenler için kullanılmış ve hidâyete erdikleri hâlde onlardan hidâyet [ğâyeye ulaşmak/ulaştırılmak] için du‘â etmeleri istenmiştir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi’l-Luğa*).

sânlar, bitkiler ve hayvânlar içindir. II) İhtiyârî olarak ibâdet; bu ise, sadece akıl sâhibleri içindir (Râğıb, *Müfredât*). Ne var ki *ibâdet* kelimesi, günümüzde, Kur‘ân'daki anlamından ziyâde, daha sonra kazandığı dar anlamla kullanılmaktadır. Nitekim, “*Kavmleri bize ibâdet etmekte [boyun eğmekte/kul-köle] iken, bizim gibi iki beşere mi îmân edelim?!*” dediler (Mü‘minûn/47); *Başıma kaktığın o ni‘met, İsrâil oğulları’nu boyun eğdirmen/kul-köle edinmen/köleleştirmen [‘abbedte] sebebiyledir* (Şu‘arâ/22) âyetlerinin de işâret ettiği üzere *ibâdet* kavramı, –namaz, oruc vb. gibilerden –ki bunlar da rabbimize ibâdetin göstergeleri olmakla birlikte– ibâret olmayıp, çok daha kapsamlıdır; kişinin düşünce ve davranışlarıyla birlikte tüm hayatını içine alır.

10 *Nasr/nusret* [yardım], ancak kavgacıya ve düşmâna karşı olur. *İ‘âne* ise, böyle birine karşı da olur, bunun dışında da olur. *E‘ânehû ‘alâ men gâlebehû ve nâze‘ahû* [kendisi ile nizâ/kavga eden ve ona gâlib gelmeye çalışan kimseye karşı ona i‘âne/yardım etti] ve *nasara ‘aleyhi* [ona nusret/yardım etti] denilir. Dolayısıyla, bir kimse diğer bir kimsenin ihtiyâcını karşıladığı zamân, *e‘ânehû ‘alâ faqrîhi* [fakîrlik karşısında ona i‘âne/yardım etti] ve *e‘ânehû ‘ale’l-ihmâli* [yükünü taşımak husûsunda ona i‘âne/yardım etti] denilir iken, bu durum için *nasarahû ‘alâ zâlike* denilmez. *İ‘âne* genel, *nusret* ise özeldir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi’l-Luğâ*). *İsti‘âne*’de iki esâs vardır: Allâh’a güven [*siqat*] ve i‘timâd. Zîrâ, ba‘zan birine güvenilir, ama i‘timâd edilmeyebilir; ba‘zan da güvenmemekle birlikte birine i‘timâd edilebilir (İbn Kayyim, *Medâricu’s-Sâlikîn*).

11 Âyette, *yâ rabb* kelimesinin karşılığı yoktur.

12 *Hidâyet*, “matlûba [talep edilen şeye] ulaşıncaya kadar veyâ ulaştırmak üzere lutf ile irşâd ve delâlet/rehberlik”tir (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur‘ân Dili*, I/119; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*). Elmalılı Hamdi Yazır’ın ifâdesiyle *hidâyet*, hayr talebine mahsûs olduğundan, hırsıza rehberlik etmeye *hidâyet* denmez. *Onları cahîmin [alevi şiddetli ateş üstüne ateşin, kor üstüne korun] yoluna hidâyet edin* (Sâffât/23) âyetinde olduğu gibi bir nükteye binâen mecâz olur. Demek ki *hidâyet*, her taleb edilene mutlak olarak rehberlik etmek değil, irşâd gibi gâyesinde hayr, keyfiyyetinde lütuf ve incelelik bulunan bir rehberliktir (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur‘ân Dili*, I/119). Bu bakımdan –“bir şeye giden yolu göstermek ve onu tebyîn” [beyân etmek] ma’nâsındaki *irşâd*’tan farklı olup– “bir şeye erişebilmek/ulaşabilmek imkânı”dır. *Bizi sırât-ı mustakîm’e [dosdoğru yola] hidâyet et* cümlesinin

de *hidâyet*, “hidâyete erenler için kullanılmış ve hidâyete erdikleri hâlde onlardan hidâyet [ğâyeye ulaşmak/ulaştırılmak] için du‘â etmeleri istenmiştir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi'l-Luğâ*).

Ba‘zılarının, *ihdinâ's-sırâta'l-mustaqîm* [bizi dosdoğru yola hidâyet et] cümlesini, “bizi sırât-ı mustakîm üzerinde sâbit kıl” (Taberî, *Câmi‘u'l-Beyân*; Mâturîdî, *Te‘vilâtu'l-Qur‘ân*) şeklinde tefsir etmelerine karşın, İbn Teymiyye bu ve benzeri yorumların, talep edilen sırât-ı mustakîm hakkındaki tasavvursuzluktan kaynaklandığını; burada *hidâyet*'in, “bütün işlerde Allâh'ın emrettiği şeylerle amel etmek ve O'nun nehyettiği şeyleri terketmek” ma'nâsında olduğunu; zîrâ mutlak olarak kullanılan *hudâ* [*hidâyet*] lafzının; Allâh'ın, resûlü ile gönderdiği şeyleri bilmeyi ve onlarla amel etmeyi kapsadığını, o bakımdan Allâh'ın bütün emr ü nehyelerinin buna dâhil olduğunu; dolayısıyla *Bizi sırât-ı mustakîme hidâyet et* cümlesinden maksadın, hem hakkı bilmeyi, hem de onunla amel etmeyi talep etmek olduğunu; *Muttakîler için bir hidâyetdir* (Bakara/2) âyetinden maksadın da, aynı şekilde onların o kitâbta bulunan şeyleri bilmeleleri ve onlarla amel etmeleri olduğunu, yine cennet ehlinin, *Bizi buna hidâyet eden Allâh'a hamdolsun* (A'râf/43) sözlerinin de böyle olup Allâh'ın onları, faydalı ilmi beyân etmek ve sâlih amele muvaffak kılmak sûretiyle hidâyete erdirdiğini [ğâyeye ulaştırdığını/cennetle mükâfâtlandır-dığını] ifâde etmiştir (İbn Teymiyye, *el-Mecmû‘*).

Allâh'ın hidâyeti de dört şekilde olur: I) Dünyâ maslahatlarına hidâyet; ki bu, mü'mini-kâfiri ile insân ve hayvân arasında müşterektir. II) Hakkı beyân etmek/bildirmek sûretiyle doğru yolu göstermek ve insânları buna da'vet etmek ma'nâsındaki hidâyet; bu da, nebîler-resûller göndermek ve kitâblar indirmek sûretiyle olur ve mü'min-kâfir bütün insânlar bunda müşterektir; *Semûd'a gelince, Biz onlara hidâyet [beyân] ettik de onlar hidâyete karşı körlüğü tercih ettiler* (Fussilet/17) âyetinde olduğu gibi. III) Allâh'ın kalblerde hidâyeti yaratması/kişiyi hidâyete muvaffak kılması ile olan hidâyet, ki bu, dünyâda sâdece mü'minler içindir. IV) Âhirette cennete hidâyet [cennetle mükâfâtlandırmak]; *Îmân eden ve sâlih amelleri işleyen kimselere gelince, rabb'leri onları -îmânları sebebiyle- hidâyete erdirir [mükâfâtlandırır]; na'im cennetlerinde onların altından nehirler akar* (Yûnus/9) âyetinde olduğu gibi (İbn Teymiyye, *el-Mecmû‘*; Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîr-i Kebîr* ile *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*).

13 *Sırât*, “açık sebîl-tarîk” [yol] (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*); “ğâyeye ulaştı-

ran yol" (Şa'râvî, *Tefsîr*) ve "kolay yol" anlamına gelir. Oysa *tarîq*, kolaylığı gerektirmez. *Sebîl* ise, kendisinde "tarîk" bulunan veyâ bulunmayan şeylere verilen bir isimdir. Hem *sebîlu'llâh* [Allâh'ın sebîli/yolu], hem de *tarîqu'llâh* [Allâh'ın tarîkı/yolu] denilir. *Sebîluka en tef'ale kezâ* [senin sebîlin/yolun, şöyle yapmandır] denir; fakat bu anlamda, *tarîquke en tef'ale kezâ* [senin tarîkın şöyle yapmandır] denilmez. Bu ifade ile, "amaç edindiği şeyin sebîli/yolu" murâd edilir ve *sebîl* [yol], amaçlayan kimseye izâfe edilir. Bununla da, "kasd" [amaç/ğâye] murâd edilir; "muhabbet" [sevgi] gibi (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi'l-Luğa*).

Mustaqîm, "kendisinde eğrilik bulunmayan"dır. Bu eğrilik'ten maksad ise, kıvrımlı ve zikzaklı el-mu'avvic [eğrilik] değil; kendisinde, ulaşılması gereken ğâyeden/hedefte inhirâf [sapma] bulunan her şeydir. *Sırât-ı mustaqîm* ise, "kendisinde eğrilik [ğâyeden/hedefte inhirâf/sapmak] bulunmayan açık-dosdoğru yol" demektir (Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Qur'âni'l-Azîm*; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*; Abduh, *Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha*).

- 14 *În'âm* [*ni'metlendirmek/ni'met vermek*], –ki hilâfî/karşıtı, *intiqâm*'dir– şükürü gerektirir ve ancak ni'met sâhibinin bir başkasına iyilik yapmasıyla olur. Aynı kökten gelen *ni'met*, "menfa'at veyâ menfa'ate yol açacak birşey" olup ancak güzel olabilir. "Ni'met vermek", *menn* [lütuf] diye de isimlendirilir; çünkü bu durum şükür gerekli kılar. *Ni'met* için *belâ* denmesi, ni'mete karşılık yapılması gereken şükürü ortaya çıkarmak arzûsu sebebiyledir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi'l-Luğa*). *Kendilerine in'âm ettiklerin* [*kendilerini (hidâyetle) ni'metlendirdiklerin*] ifâdesiyle, –Nisâ/69 ve En'âm/90 âyetlerinden de anlaşılacağı üzere– daha önce gelip geçen "nebîler-resûller, sıddıklar, şehîdler ve sâlihler" kastedilmiştir (Muhammed Abduh-Reşîd Rızâ, *el-Menâr*).
- 15 Âyette, *mes'ûdların* kelimesinin karşılığı yoktur. Dolayısıyla ibâre, *kendilerine ni'met verdiklerinin/kendilerini ni'metlendirdiklerinin* şeklinde olur.
- 16 *Ğadab* gibi Allâh'a isnâd olunan ekserî fi'llerde ve vasıflarda, bunların ğâyeleri/sonuçları kastedilir (Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, 1/135). Zîrâ *ğadab*, "önceden karâr vermeksizin ve cezânın hükmünü değiştirmeksizin, bir davranışa kendi türünden cezâ vermek durumu" olup küçükten büyüğe yönelik de büyükten küçüğe yönelik de olur. Çünkü *ğadab*, "ğadab edilene zarar vermek irâdesi"dir (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi'l-Lu-*

ğâ). *Allâh'in ğadabı*, “günâhkârları hoş görmemesi ve bundan dolayı cezâlandırması” olduğundan (İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*), *ğadab*'ın Allâh hakkında kullanılması mecâzdır ve onun hakikati, “kendilerine ğadab edilenler için ‘ıqâbın [cezânın] gerekli olması”dır. Yüce Allâh, ancak hikmet'in gerektirdiği *ğadab* ile nitelenebilir. Zîrâ, hamiyetin gerektirdiği *ğadab*, “yüzün değişmesinde ortaya çıkan bir durum sebebi ile insân doğasının bozulması”dır. Hikmetin gerektirdiği *ğadab* ise, *rızâ'nın* zıddı olan bir ‘ıqâb/cezâ türüdür (Ebû Hilâl, *el-Furûq fi'l-Luğâ*).

- 17 Veyâ –bizim tercihimize göre–: (*Deyin ki*): “*Sâdece ama sâdece Sana ibâdet ederiz ve sâdece ama sâdece Sana isti'âne ederiz. Bizi sırât-ı mustakîme [ğâyeden/hedeyten sapma bulunmayan, ğâyeyel/hedefe ulaştırın açık-dosdoğru yola] hidâyet eyle; kendilerini (hidâyetle) ni'metlendirdiklerinin sırâtına; ki onlar [kendilerini hidâyetle ni'metlendirdiğin kimseler], ğadaba uğramamışlar ve dalâlete düşmemişlerdir.*”

Abdu'l-Kâhir el-Curcânî'nin ifâdesiyle: *es-Sırât* kelimesi mef'ûldür, *el-mustaqîm* kelimesi *es-sırât* kelimesinin sıfatıdır. *Sırâta'llezîne* ifâdesi, *es-sırâta'l-mustaqîm* tamlamasından bedeldir. *En'amte 'aleyhim* cümlesi, *ellezîne* ism-i mevsûlünün sılasıdır. *Ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim* ifâdesi, *ellezîne* ism-i mevsûlünün sıfatıdır. *ed-Dâllîn* kelimesi de, *el-mağdûbi 'aleyhim* ifâdesi üzerine ma'tûftur (Curcânî, *Delâilu'l-İcâz*).

Nîsâbü'rî'nin ifâdesiyle: Kendisine îmân in'âm edilen herkes, aynı zamânda *ğayri mağdûbi 'aleyh*'tir. Bunun [*ğayri mağdûbi 'aleyh*'in] aksi de, “kendilerine in'âm edilen kimselerdir (Nîsâbü'rî, *Bâhiru'l-Burhân*). Ya'nî; kendilerine îmân ni'meti verilenler, aynı zamânda kendilerine ğadab edilmemiş ve dalâlete düşmemiş kimselerdir. Kendilerine ğadab edilmemiş ve dalâlete düşmemiş kimseler de, kendilerine îmân ni'meti verilenlerdir.

Kâdî Beydâvî'nin ifâdesiyle: *Ğayri'l-mağdûbi 'aleyhim ve lâ'd-dâllîn* ifâdesi, *ellezîne*'den bedeldir, şu ma'nâya ki, “asil ni'mete kavuşanlar, ğadab ve dalâletten kurtulanlar”dır yâhûd bu, onu beyân eden ve kayıdlayan sıfattır; şu ma'nâya ki, “onlar mutlak ni'met demek olan îmân ile ğadab ve dalâletten kurtulmayı birleştirenler”dir (Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*).